

strategies of identification in the modern era. Discusses the features of the strategy personal identification, due to the dominance of the mass culture, which involves the adherence to certain stereotypes and does not require the individual's creative efforts. To reveal the specificity of creative self-identification, reflected in the concept of image. The analysis allows to draw a conclusion, that personal identity is not a static condition, but the process of creative design image of Me.

Keywords: personal identity, identification strategy, mass culture, stereotype, image.

Матюх Т. М.

ЕМПАТИЧНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ОСОБЛИВИЙ ПРОЯВ ЛЮДСЬКОЇ ЧУТТЄВОСТІ

У статті проаналізовано емпатичне пізнання як особливий прояв людської чуттєвості, який дозволяє «зрозуміти відчуттям» переживання іншої людини, досягти реального когнітивного єднання того хто пізнає і пізнаваного. Емпатичне пізнання розглянуто крізь призму розуміння Іншого на основі співпереживання, ідентифікації та вчування, як механізмів міжособистісного пізнання.

Ключові слова: емпатія, розуміння, вчування, співпереживання, любов, емпатичне пізнання.

Загострення екологічних, етнокультурних і освітніх проблем, втрата міжособистісної та комунікативної здатності людини в цей час обумовлюють інтерес до вивчення емоційно-чуттєвої здатності людини. У зв'язку з цим останні два десятиліття емпатія як особлива форма людської чуттєвості стає об'єктом уваги не лише психологів, а й філософів і культурологів, соціологів та естетів. Під емпатією дослідники розуміли: вчування (Т. Ліпс, І. Фолькельт), розуміння (В. Дільтей), співпереживання (К. Роджерс), симпатію (М. Шелер, А. Шопенгауер, Т. Ріббо), уяву, фантазію (Е. В. Ільєнков, С. Г. Афанасьєв, Е. Я. Басін), комунікацію (Т. П. Гаврилова) і т.д.

Емпатія (англ. empathy від (грец. patho) – співпереживання) – розуміння відносин, почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання. Слово «емпатія» походить від грецького «patho», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «ем» означає «спрямований (скерований) усередину». Як відзначає Т. П. Гаврилова [1], першим, хто ввів у психологію термін «емпатія», є Є. Тітченер. Він переказав словом

«емпатія» запозичене у німецького психолога Т. Ліппса слово вчування (*einführung* – нім.). Необхідність використовувати саме це поняття диктувалася вмістом теоретичної концепції, яку розробляв і обґрунтовував С. Тігченер. Згідно з його вченням, вчування або емпатія, входячи в структуру інтроспекції, дозволяє об'єктивніше описувати відчуття, образи та почуття в процесі сприйняття зовнішніх об'єктів.

Аналізуючи різноманіття уявлень про емпатію в психології, Т. Д. Карягіна виділяє два основні смислові відтінки: «1) емпатія – це емоційна чуйність, співучасть в емоційному житті іншого, співпереживання, співчуття; 2) емпатія – це особливий тип міжособистісного пізнання, проникнення у внутрішній світ іншого, таке розуміння, при якому «розуміння» власне означає бачення внутрішнього світу іншого так, як його бачить він сам, з його внутрішньої системи координат» [2, 374].

Як вказує Ф. Е. Василюк, для специфікації різних видів розуміння необхідно визначити особливості контекстів розуміння. Таким контекстом при емпатії є власна феноменологічна перспектива партнера по спілкуванню (або внутрішній аспект його життєвого світу) [3, 31]. Цим емпатія відрізняється від інших процесів міжособистісного пізнання – проєкції, інтерпретації, стереотипізації, каузальної атрибуції і тому подібне. І тому більшість авторів починають визначати її як цілісний процес проникнення у внутрішній світ іншого і розуміння його. Часто замість слова емпатія як синонім використовується вираз «емпатичне розуміння».

Розгляд емпатії як одного з механізмів міжособистісного пізнання позначає його «прорив» у сферу філософії як процесу, що дозволяє розуміти Іншого. У філософській науці термін емпатія вивчається в аспекті близьких за значенням і в структурі таких категорій, як розуміння, сприйняття, любов, уява, інтуїція, рефлексія, наслідування, проєкція і так далі. Про це свідчать, зокрема, феноменологічна теорія емпатії Е. Штейн, «розуміюче буття один-з-одним» у М. Хайдеггера [4, 109]. У роботах Е. Гуссерля підкреслюється, що в емпатії розкривається сутність соціального пізнання і тому її можна віднести до сфери гносеології Іншого (там розглядається іманентно-трансцендентна, позиціонально-квазі-позиціональна пізнавальна структура емпатії). «Емпатія включає як знання до-рефлексії, що Інший є, так і до-рефлексивне і усвідомлене передбачення того, що саме собою являє Інший» [4, 113]. Емпатію як своєрідний процес вчування в іншого розглядали такі дослідники, як Ю. М. Шилков, О. Ю. Кубанова, В. В. Юрчук, А. А. Івін, В. Ю. Пузиревський та ін.

В цьому дослідженні ми маємо на меті розглянути емпатію, як метод чуттєвого пізнання, який дозволяє зафіксувати Іншого як суб'єкта. Пізнання іншої людини супроводжується емоційною оцінкою цієї людини, спробою зрозуміти її вчинки, спрогнозувати зміни в поведінці та змоделювати власну поведінку. У емпатичному пізнанні розуміння, зокрема розуміння Іншого, відіграє вирішальну роль. І в цьому напрямку значними для нас є роботи Ф. Шлейєрмахера, В. Дільтея, Г. Гадамера. Термін «герменевтика» позначає мистецтво тлумачення, роз'яснення, проте, центральним поняттям в цій теорії є саме «розуміння». Ф. Шлейєрмахер осмислив герменевтику перш за все як мистецтво розуміння чужої індивідуальності – «Іншого» [5, 150-165]. Але засобом розуміння, згідно ідей філософа, є мова, оскільки вона пов'язана з актом пізнання не зовнішнім, а внутрішнім, органічним способом. Більш того, він упевнений – споглядання іншої індивідуальності, яка пізнається як протилежність своєї власної, є корелятом саморозуміння. Лише той, хто постійно прагне споглядати все людство і протиставляє своє світобачення іншому, може прийти до усвідомлення власної своєрідності. «Власне звершення в колі інших є вищий сенс» [6, 36].

У зв'язку з цим В. Дільтей розробив метод «розуміння» як безпосереднього усвідомлення деякої духовної цілісності – в сенсі цілісного переживання. Осягнення розуміння здійснюється шляхом «перенесення-себе-на-місце-іншого» [7] не залежно від того чи то людина, чи твір мистецтва. Розуміння, споріднене інтуїтивному проникненню в життя, він протиставляє методу пояснення, застосовному в науках про природу, де ми вдаємося до розсудливого доказу, а розуміння «чужого світу» здійснюється шляхом «уживання», «співпереживання», «вчування». Всяке розуміння для В. Дільтея – це «знов переживання», зрозуміти – означає співпережити, «знайти Я в Ти» [8, 28].

Г. Гадамер, роздумуючи про філософські системи ХХ століття, відзначав, що всі вони намагалися визначити, що є «сприйняття», і що є «розуміння» як соціальні феномени, які є основою людського буття. «Йдеться не про те, що здійснення розуміння постійно супроводить свідомість, яка за своїм змістом не є такою що опредмечує, а про те, що розуміння взагалі не може бути схоплене як свідомість чогось, що піддається осмисленню, що ціле самого здійснення розуміння втягнуте в подію, ним обумовлене і ним пронизане» [9, 21].

Справжнє розуміння саме по собі є проникненням, вживанням у суть речей, а тому воно повинне володіти додатковими «векторними» можливостями, що дозволяють проникати в суть будь-яких предметів і

явищ навколишнього світу (і природного, і соціального, в першу чергу). К. Ясперс об'єднує сенси розуміння і вчування стверджуючи, що якщо ми розуміємо, яким чином деякі думки походять з настроїв, бажань або страхів, значить, ми розуміємо зв'язки емпатично (або, інакше, ми не розуміємо того, хто говорить) [10, 263]. «В ході емпатичного пізнання іншої людини одночасно здійснюється декілька процесів: емоційна оцінка іншого, спроба зрозуміти сенс його вчинків, і заснована на цьому стратегія зміни поведінки, і побудова стратегії своєї власної поведінки, і послідовне взаємовідображення, змістом якого є відтворення внутрішнього світу партнера по взаємодії» [11]. Емпатичне розуміння дозволяє нам зрозуміти співрозмовника.

У феноменології емпатія використовується, аби описати досвід пізнання Іншого з себе самого, без плутанини між собою та іншими (в тому сенсі, що це досвід іншого тіла). Феноменологічну теорію емпатії Е. Штейн пояснює таким чином: «До мене прийшов товариш, аби сказати, що він втратив брата, і я розумію, як він страждає». Що слід тут розуміти під виразом «я розумію»? Бліде обличчя, здавлений голос, ватяні ноги і багато що іншого, здавалося б, в змозі викликати співчуття. Але, на думку Е. Штейн, необхідне щось більше – емпатія-вчування, що розкривається трьома стадіями. Перша – коли чуже життя раптово зростає переді мною. Друга – коли я втягнутий в душевний стан іншого. Третя стадія робить можливою не лише співучасть, але і розуміюче об'єктивування переживань. У емпатії, що розглядається як пізнання досвіду іншого, не йдеться про тотожність суб'єкта досвіду і суб'єкта емпатії. Штейн пише: «У пережитому мною неоригінальному досвіді я відчуваю себе супроводжуваному досвідом іншим, початковим, він не прожитий мною, але волає в мені» [12].

У роботах Гуссерля підкреслюється, що в емпатії розкривається сутність соціального пізнання і тому її можна віднести до сфери гносеології Іншого (там розглядається іманентно-трансцендентна, позиціонально-квазі-позиціональна пізнавальна структура емпатії). «Емпатія включає як знання до-рефлексії, що Інший є, так і до-рефлексивне і усвідомлене передбачення того, що саме собою являє Інший» [13, 113].

В. Ю. Пузиревський відзначає, що в екзистенціалізмі розглядається перш за все не емпатичний спосіб ставлення до іншого, а початкова емпатична здатність екзистенцій «спів-бути» («со-бытийствовать») один з одним ще до виділення «іншості» як такої. Тому ця здатність не позначається поняттям «емпатія», а іменується поняттям «спів-буття». Розсудочна ж емпатія, що є способом «спів-

буття», позначається як «розуміюче буття один-з-одним» у М. Хайдеггера [13, 109].

На сьогоднішній час різні філософські системи по різному трактують сутність, природу та форми розуміння. Але, мабуть, варто погодитися з філософом О. І. Тарасовою: «Розуміння містеріальне, в нім завжди є деяке таїнство цілісного мислення, тасмниця повноти цілого світу, який не піддається раціоналізації і формалізації. В глибині розуміння розкриваються граничні характеристики всесвіту, доступні людині» [14, 1]. В основі розуміння лежить прагнення знайти загальні підстави, що ховаються за відмінностями, починаючи з виявлення точок зіткнення і моментів схожості. Розуміння можливе завдяки присутності універсальних начал в людському і соціальному житті.

Як ми зазначали, в філософській науці термін емпатія вивчається в аспекті близьких за значенням категорій, однією з таких є категорія любові, адже, неможливо зрозуміти людину, не люблячи її. С. Л. Рубінштейн говорив про емпатію як про компонент любові людини до людини [15]. О. Ф. Лосев відзначав, що геніальність люблячої людини в тому, що вона відкриває в предметі своєї любові те, що приховано від нелюблячої. Тобто, любов (мається на увазі любов до ближнього), як нове бачення, стає інваріантом іншого способу пізнання Іншого. Принцип Блаженного Августина «В головному – єдність, в другорядному – свобода, у всьому – любов», проголошує таким чином об'єднуючу силу цього почуття, маючи на увазі любов до ближнього – такої ж людини, як і ти сам.

До речі, і М. Шелер відзначав, що симпатія (емпатія) – це не просто співучасть, розділення почуттів іншого, це інтенціональний акт, направлений на пізнання особистості Іншого як вищої цінності. Прояв в акті симпатії любові важливіший за соціальні наслідки залучення до буття інших людей. У акті симпатії здійснюється пізнання людини людиною від нижчого рівня (вегетативного) до вищого (духовного), аж до космічного відчуття. У роботі «Сутність і форми симпатії» М. Шелер розглядає симпатію як єдину справжню основу міжособистісних стосунків, виділяючи декілька рівнів емпатичної взаємодії: співпереживання – стан злиття з об'єктом симпатії; співчуття – участь в переживаннях іншої людини при збереженні незалежних відчуттів суб'єкта, і нарешті, дійсна симпатія – високий, раціональний стан, на цьому етапі відбувається реалізація людяності [16].

Проте, кажучи про єдність люблячих, як співпречетних один до одного суб'єктів, важливо підкреслити те, що процес «вчування» в

Іншого не включає повне тотожне злиття з іншим суб'єктом комунікації. В одній з робіт М. М. Бахтіна є роздум над даною проблемою. Він знаходить в Іншому не просто предмет співчуття (бо у такому вигляді відбувається його привласнення і колонізація), а рівноправного партнера, взаємодія з яким визначає становлення пізнавальної, естетичної, моральної та інших форм соціальної і культурної діяльності: «Коли нас двоє ... просте співчуття моему життю не є наше злиття в одну істоту і не є нумеристичне повторення мого життя, але істотне збагачення події, бо моє життя переживається нею в новій формі, в новій ціннісній категорії – як життя іншої людини, яка ціннісно інакше забарвлена... інакше виправдана, чим її власне життя» [17, 78]. Ймовірно, це можна продемонструвати, наприклад, на символі гармонії білого і чорного, їх єднання, їх зв'язаність плавними лініями і крапленнями одного в інше. («У кожному «так» відгомонами світла п'тьми звучить самотнє «ні»). Якщо ж просто змішати ці кольори, вийде інша система – сірий колір, в якому немає ні чорного, ні білого як самостійних елементів, ні їхньої єдності, а є лише новий колір зі своїми законами тотожності-уніфікації (деякий «кіборг» злиття).

Отже, розуміння Іншого на основі емпатії є чуттєвим пізнанням людини, основою якого є безпосередньо суб'єкт-суб'єктна взаємодія. Форми емпатичного пізнання репрезентують Іншого не як тіла, а саме як суб'єкта, тобто з його активністю і свободою та виявляються в таких категоріях «розуміння-вчування», як певний «спалах», «осяння», «інтуїція», «любов». «Емпатичне пізнання – це особливий вид людської чуттєвості, який дозволяє не просто проникнути у внутрішній світ людини, а відчутти, тимчасово ототожнитися з нею, «зрозуміти відчуттям» переживання іншої людини, досягти реального когнітивного єднання того хто пізнає і пізнаваного» [18]. Відповідно, це пізнання на основі розуміння Іншого крізь його почуття, думки і дії що утворюють його сенс як людини, пізнання з точки зору сенсу та цінностей. Вивчення цієї проблеми відкриває досі незвідані горизонти процесу розуміння на «надмовній», чуттєвій основі, що дає нові потенціали для міжособистісного та міжкультурного діалогу на ціннісному рівні, тому є перспективним для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаврилова Т. П.* Понятие эмпатии в зарубежной психологии // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С.147-158.

2. *Карягина Т. Д.* Некоторые аспекты развития представлений об эмпатии в психологии // *Материалы международной конференции «Общение – 2006 на пути к энциклопедическому знанию».* – С. 373-380.
3. *Васильюк Ф. Е.* Уровни построения переживания и методы психологической науки // *Вопросы психологи.* – 1988. – № 5. – С. 27-37.
4. *Пузыревский В. Ю.* Эмпатия как предмет исследований в современной западной философии // *Сибирь. Философия. Образование. Альманах.* – 2002. – Выпуск 6. – С. 103-118.
5. *Ракитов А. И.* Опыт реконструкции концепции понимания Фридриха Шлейермахера [Электронный ресурс] // *Историко-философский ежегодник.* – М. : «Наука», 1988. – 383 с. – Режим доступа : http://platonanet.org.ua/load/zhurnaly_po_filosofii/istoriko_filosofskij_ezhagodnik/istoriko_filosofskij_ezhagodnik_39_1988/77-1-0-3044.
6. *Потера М.* Этика и герменевтика у Шлейермахера / Герменевтика и деконструкция [Электронный ресурс] / Под ред. Штегмайера В., Франка Х., Маркова Б. В. – СПб., 1999. – С. 34-46. – Режим доступа : <http://anthropology.ru/ru/texts/potera/potera.html>.
7. *Дильтей В.* Наброски к критике исторического разума // *Вопросы философии.* – 1988. – № 4. – С. 145-152.
8. *Гусев С. С., Тульчинский Г. Л.* Проблема понимания в философии. – М. : Политиздат, 1985. – 192 с.
9. *Гадамер Г.-Г.* Философские основания 20 века // *Актуальность прекрасного.* – М. : Искусство, 1991. – С. 15-26.
10. *Ясперс К.* Общая психопатология / Пер. с нем. Л. О. Акопяна. – М. : Практика, 1997. — 1056 с.
11. *Ясперс К.* Рациональное понимание и понимание через вчувствование (эмпатическое понимание) [Электронный ресурс]. – Часть 2. Понятные психические взаимосвязи. – Режим доступа : <http://www.practica.ru/Jaspers/chap11.htm>.
12. *Штейн Э.* Эмпатия и миссия христианской философии [Электронный ресурс] // Д. Реале, Д. Антисери. Западная философия от истоков до наших дней: От романтизма до наших дней. – Режим доступа : http://society.polbu.ru/reale_westphiloiiv/ch103_i.html.
13. *Пузыревский В. Ю.* Эмпатия как предмет исследований в современной западной философии // *Сибирь. Философия. Образование. Альманах.* – 2002. – Выпуск 6. – С. 103-118.
14. *Тарасова О. И.* Фактор понимания в современном образовании. Дис. докт. филос. наук. – Волгоград, 2011.
15. *Рубинштейн. С. Л.* Эмоции и переживания личности // *Основы общей психологии.* - СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 712 с.

16. *Реале Дж., Антисери Д.* Западная философия от истоков до наших дней [Электронный ресурс]. – Т. 4. Глава двадцатая. Эдмунд Гуссерль и феноменологическое движение. – Режим доступа : http://abuss.narod.ru/Biblio/antisery/antisery4_20.htm.
17. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров, примеч. С. С. Аверинцев и С. Г. Бочаров. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
18. *Лазарева И. В.* Гносеологический аспект эмпатии // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – 2004. – № 1. – С. 34-36.

Матюх Т. М. Эмпатичне познання як особене проявлення людської чутливості.

Аналізується емпатичне знання як особе проявлення людської чутливості, яке дозволяє «сприйняти» переживання іншого людини, досягти реального когнітивного злиття того хто знає і знаваного. Емпатичне знання розглядається через призму розуміння Другого, основою якого являються: співпереживання, ідентифікація і вчуття, як механізми міжособистісного знання.

Ключові слова: емпатія, розуміння, вчуття, співпереживання, любов, емпатичне знання.

Matiukh T. M. Empathic cognition as the special display of human sensuality.

Empathy cognition as special display of human sensuality, which allows to «understand feeling» experiencing of other man, is analysed, to attain the real cognitive unity of that who cognizes and recognisable. Empathy of cognition is examined through the prism of understanding Other on the basis of coexperiencing, authentication and heard, as mechanisms of interpersonality cognition.

Keywords: Empathy, understanding, heard, coexperiencing, love, empathy cognition.

Касьянов Д. В.

ІСТОРИЧНІ ХВИЛІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Історія розвитку людства розглянута в контексті хвильової інтерпретації його історичного поступу. Подано характеристику та